
Reviews. Reports

Recenzje. Sprawozdania

Łukasz Lewkowicz, recenzja: *Bratysława – miasto na skrzyżowaniu kultur*, A. Moskwin (red.), Wyd. Katedra Studiów Interkulturowych Europy Środkowo-Wschodniej Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2016, ss. 255.

Z inicjatywy Katedry Studiów Interkulturowych Europy Środkowo-Wschodniej na Uniwersytecie Warszawskim i Instytutu Słowackiego w Warszawie w 2016 roku ukazała się interesująca publikacja pt. *Bratysława – miasto na skrzyżowaniu kultur* pod redakcją Andrieja Moskwin. Książka stanowi próbę prezentacji stolicy Słowacji jako miejsca, w którym krzyżują się ze sobą i spotykają różne kultury, narodowości i tradycje historyczne. Jak trafnie podkreślono we wstępie, Bratysława już we wczesnym średniowieczu była miastem o wyjątkowym znaczeniu dla dziejów Europy Środkowej. Na terenie miasta i w jego okolicach do dzisiaj można spotkać pamiątki z czasów Państwa Wielkomorawskiego, do którego dziedzictwa odwołują się w swojej konstytucji Słowacy. Z chwilą powstania Królestwa Węgierskiego losy Bratysławy na kilkaset lat związały się z Węgrami. U schyłku średniowiecza miasto zamieszkiwali: Niemcy, Węgrzy, Słowacy, Żydzi, Czesi, Polacy i inne narodowości. O burzliwych dziejach Bratysławy i jej wielokulturowości świadczą równocześnie używane do I wojny światowej nazwy tego miasta. Niemcy określali je jako *Pressburg*, Węgrzy – *Pozsony*, starą nazwą słowacką był *Prešporok*, w Polsce zaś mówiono *Požoń*. Znacząca rola przypadła Bratysławie po klęsce pod Mohaczem w 1526 roku, kiedy to stała się ona miejscem koronacji władców węgierskich. Od końca XVIII wieku miasto było również silnym ośrodkiem słowackiego ruchu narodowego. Powstawały tam pierwsze publikacje w języku słowackim, aktywnie działał znany słowacki pisarz, publicysta i polityk Ľudovít Štúr. Co ciekawe, decyzję o lokalizacji w Bratysławie stolicy słowackiej części Czechosłowacji podjęto dopiero u schyłku I wojny światowej. Ostatecznie zadecydowały o tym względy geopolityczne, logistyczne i komunikacyjne. Od 1 stycznia 1993 roku Bratysława jest formalnie stolicą Republiki Słowackiej.

Nowa monografia stanowi pokłosie międzynarodowej konferencji „Bratysława – miasto na skrzyżowaniu kultur”, która odbyła się na początku października 2016 roku w Instytucie Słowackim w Warszawie. Celem organizatorów było pochylenie się nad fenomenem tego miasta, odnalezienie w nim dziedzictwa wielu narodów, religii, tradycji, języków i kultur, skon-

frontowanie dawnej i nowej Bratysławy i odpowiedź na pytanie, czy współcześnie nadal jest to „miasto na skrzyżowaniu kultur”? Publikacja składa się ze słowa wstępnego, szesnastu tekstów i noty o autorach. Część artykułów przygotowano w języku polskim, a część – w słowackim. Niewątpliwie tego rodzaju dwujęzyczność pozwala na zapoznanie się z publikacją nie tylko czytelnikom znającym język polski, ale także posługującym się językami słowackim i czeskim. Dodatkowo ma ona charakter interdyscyplinarny. Celem jej jest spojrzenie na wielokulturowość Bratysławy oczami nie tylko historyków, lecz także kulturoznawców, slawistów, architektów i historyków sztuki. Słowo wstępne przygotował Dyrektor Instytutu Słowackiego w Warszawie Milan Novotný. W publikacji przyjęto strukturę problemową, która pozwoliła wyróżnić trzy podstawowe obszary tematyczne: (1) historię Bratysławy, życiorysy wybitnych osobistości tego miasta, życia codziennego jego mieszkańców; (2) obraz Bratysławy w kulturze, literaturze, teatrze, kinematografii i muzyce; (3) urbanistykę i architekturę, spojrzenie na miasto przez pryzmat dziedzictwa materialnego.

Punkt wyjścia publikacji stanowi krótki tekst redaktora publikacji Andrieja Moskwinia uzasadniający wybór tematu. W tekście Miloša Marka z Uniwersytetu Trnavskiego w Trnawie analizie poddano strukturę narodowościową Bratysławy w okresie średniowiecza. Autor udowodnił, że w opisanym okresie miasto było zdominowane przez Niemców. Do Niemców należała również władza polityczna i kościelna. Ponadto w mieście obecni byli Węgrzy i ludność słowiańska. Słowianie (w tym oczywiście Słowacy) należeli jednak do niższych klas społecznych i nie odgrywali w średniowiecznej Bratysławie istotnej roli. Bogatą strukturę etniczną miasta uzupełniała wpływowa społeczność żydowska, Włosi, Czesi, Polacy i u schyłku epoki średniowiecza – Chorwaci. Na końcu artykułu M. Marka znalazł się spis obywateli Bratysławy z początku XVI wieku oraz mapy pokazujące miejsca pochodzenia ówczesnych mieszkańców miasta. Kolejny tekst autorstwa Vladimira Segeša z Wojskowego Instytutu Historycznego w Bratysławie poświęcono ceremoniom koronacyjnym królów węgierskich w Bratysławie. Zdaniem autora, były to najważniejsze wydarzenia polityczne ówczesnego państwa węgierskiego, pozwalały m.in. na pokazanie siły i znaczenia uczestniczących w nich ówczesnych elit węgierskich. Między 1563 a 1830 rokiem w bratysławskiej Katedrze św. Marcina odbyło się 19 ceremonii koronacyjnych (koronowano 10 królów węgierskich, 1 królową i 8 małżonek królów). Autor skoncentrował się na analizie obrazów przedstawiających ceremonie koronacyjne wybranych władców, m.in. Maksymiliana II w 1563 roku, Marii Teresy w 1740 roku. Artykuł Martina Garka z Instytutu Pamięci Narodowej w Bratysławie dotyczy tematu sylwetki słowackiego działacza politycznego i społecznego Samuela Zocha, autora tekstu Deklaracji Martińskiej. Polityk ten pod koniec 1918 roku stał się pierwszym komisarzem rządowym i żupanem miasta Bratysławy i bratysławskiej żupy. Miał on istotny udział w wygaszaniu ówczesnych konfliktów etnicznych w mieście. Po 1919 roku Zocha zrezygnował z działalności politycznej i został administratorem kościoła ewangelickiego na Słowacji. Na szczególną uwagę zasługuje artykuł Michała Rozenberga z Uniwersytetu Warszawskiego o dylematach wyboru stolicy Słowacji po 1918 roku. Autor na wstępie wskazał, że w XIX wieku dużym problemem był brak jednego ośrodka koncentrującego życie narodowe Słowaków. Wytworzyli oni w tamtym okresie załóżki przyszłej stolicy w wielu miastach, m.in. w Bratysławie, Martinie, Trnawie, Preszowie, Budzie i Wiedniu. Pod koniec XIX wieku rozpatrywano kwestię lokacji przyszłej słowackiej stolicy pomiędzy dwoma miastami – Martinem i Budapesztem. Bratysława nie była w ogóle brana pod uwagę jako ewentualna przyszła stolica. Jak podkreślił autor, sytuacja zmieniła się po 1918 roku i powstaniu niepodległej Czechosłowacji. Interesująca jest analiza argumentów,

które ostatecznie zdecydowały o wyborze Bratysławy, a nie bardziej „słowackiego” Martina. Jednym z większych atutów Bratysławy było położenie geograficzne, m.in. bliskość dunajskiego korytarza transportowego zapewniającego komunikację z Bałkanami, bliskość wielkich miast, jak Budapeszt, Wiedeń i Praga. Ponadto w mieście tym istniała odpowiednia infrastruktura hotelowa i gastronomiczna, duża liczba wolnych przestrzeni biurowych. Głównym mankamentem Bratysławy była jej „niesłowackość”. Wśród zwolenników idei umiejscowienia stolicy w Martinie przeważały względy historyczne i strategiczne. Funkcjonowała tam Macierz Słowacka, działały liczne stowarzyszenia słowackie, w 1861 roku ogłoszono w tym mieście Memorandum Narodu Słowackiego. Pozytywnie oceniano położenie geograficzne miasta w centrum ziem słowackich, co miało gwarantować jednolity rozwój państwa. Kolejnym atutem były kwestie bezpieczeństwa granic i lepsza nad nimi kontrola. Dużym problemem była niewielka powierzchnia samej miejscowości i brak zaplecza logistycznego. Spór o lokalizację słowackiej stolicy toczył się praktycznie przez cały okres międzywojenny. Jednocześnie z nim następował proces zanikania wielokulturowości tego miasta wskutek prowadzonej polityki słowacyzacji i odpływu ludności węgierskiej i niemieckiej. Historię powstania i działalności Uniwersytetu Komeńskiego w Bratysławie zaprezentowano w artykule Márii Grófovej z archiwum tegoż uniwersytetu. W tekście opisano sytuację edukacyjną na Słowacji po rozpadzie Austro-Węgier i powstaniu Czechosłowacji, problemy lokalowe, z jakimi musieli się na początku zmierzyć pracownicy naukowcy i studenci. Opisano również proces powstawania poszczególnych wydziałów. Martin Vašš z Uniwersytetu Komeńskiego przedstawił relacje międzykulturowe w międzywojennej Bratysławie na podstawie wizyt i pobytów zagranicznych artystów. Autor skupił się przede wszystkim na nieformalnych spotkaniach bohemy artystycznej w bratysławskich kawiarniach, pubach, winiarniach. Aleksander Łupienko z Polskiej Akademii Nauk w Warszawie zaprezentował problematykę kultury tworzonej w miastach Europy Środkowo-Wschodniej na przełomie XIX i XX wieku. Zdaniem autora, opisane miasta nie były tylko wytworem kultury, ale także same ją tworzyły. Charakter kultury zależał nie tylko od wielkości ośrodka, ale także języka mieszkańców, wytwórców kultury, władz miejskich, stosunków majątkowo-towarzystwowych poszczególnych grup etnicznych. Miasta środkowoeuropejskie charakteryzował wielość kulturalny. Istniała przy tym tendencja do dominacji jednej z grup. Celem artykułu Ireny Bilińskiej z Uniwersytetu Warszawskiego była odpowiedź na pytanie, dlaczego Bratysława była praktycznie nieobecna w pracach artystów słowackiego ruchu narodowego. Zdaniem Bilińskiej spowodowane to było faktem, że wielokulturowa Bratysława była zaprzeczeniem słowackiej romantycznej historiografii i mitologii. Z tego powodu w literaturze romantycznej nie mogła ona pełnić roli słowackiego centrum narodowego i musiała być wyłączona z przestrzeni uważanej za słowacką. Radoslav Passia ze Słowackiej Akademii Nauk poddał analizie autobiograficzne prace słowackiego pisarza i krytyka filmowego Jána Roznera dotyczące m.in. problematyki przestrzeni miejskiej w Bratysławie w okresie międzywojennym. Małgorzata Dambek z Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu skupiła się na analizie twórczości Jany Beňovej, słowackiej pisarki i dziennikarki. W zbiorze nowel *Café Hiena. Plan odprowadzenia* przedstawiła ona historie mieszkańców największej dzielnicy Bratysławy – Petržalki. Georg Dox scharakteryzował w swoim tekście najważniejsze tendencje w historii niemieckiego teatru w Bratysławie. Z jednej strony rozwijała się wtedy barokowa burleska prezentowana przez znanego artystę Johanna Josepha Felisa von Kurza. Z drugiej popularny był nurt modernistyczny znanego aktora i reżysera Carla Wahra. Od 1764 roku w niemieckim dzienniku „Preßburger Zeitung” ukazywały się informacje o życiu teatralnym Bratysławy. W trzech kolejnych artyku-

łach autorstwa Dagmary Podmakovej ze Słowackiej Akademii Nauk w Bratysławie, Nadeždy Lindovskej z Wyższej Szkoły Muzycznej w Bratysławie i Michaely Mojžišovej ze Słowackiej Akademii Nauk analizie poddano działalność Słowackiego Teatru Narodowego w Bratysławie w XX wieku. Jak wskazali poszczególni autorzy, ta istotna dla życia kulturalnego Słowacji instytucja w pierwszych latach istnienia charakteryzowała się wieloma paradoksami, m.in. założycielem teatru był Czech, początkowo sztuki teatralne były wystawiane tylko w języku czeskim, język słowacki wprowadzono dopiero po kilkunastu latach od założenia teatru. Ostatni artykuł autorstwa architekta Michala Bogára poświęcono Bratysławie jako części obszaru transgranicznego. Zdaniem tego autora o fenomenie miasta świadczy jego położenie na obszarze granicznym, nad Dunajem. W latach 1948–1989 przez miasto przebiegała dosłownie „żelazna kurtyna”. Od połowy lat 90. XX wieku w regionie tym trwa intensywny proces suburbanizacji. Ponadto Bratysława stanowi część metropolitarnego regionu transgranicznego obejmującego trzy sąsiadujące ze sobą państwa (Austrię, Węgry i Słowację). Współcześnie prowadzona jest intensywna debata ekspertów na temat transformacji dawnej strefy granicznej w obszar zielony. Autor zaproponował stworzenie pasa zieleni w południowo-zachodniej części Bratysławy jako naturalnego ogranicznika urbanizacji i obszaru kontaktów transgranicznych.

Niewątpliwie podjęcie w publikacji problematyki wielokulturowości Bratysławy było przedsięwzięciem trafnym. Miasto to bowiem jest wciąż mało znane czytelnikom w Polsce. Nie jest tak chętnie odwiedzane przez polskich turystów jak sąsiedni Wiedeń, Praga czy Budapeszt. Z tego powodu warto poświęcić stolicy Słowacji nieco więcej uwagi, aby zapoznać potencjalnego czytelnika-turystę ze specyfiką tego środkowoeuropejskiego miasta. Wyróżnikiem książki jest podjęcie problematyki wielokulturowości Bratysławy praktycznie nieobecnej w polskiej literaturze naukowej dotyczącej Słowacji. Istotnym atutem publikacji jest gruntowne wykorzystanie literatury przedmiotu, w tym publikacji polskich i słowackich autorów, które dają możliwość wnikliwej i pogłębionej analizy podjętej problematyki. Jedyńm mankamentem publikacji jest brak tekstu o współczesnej Bratysławie, jej problemach, wyzwaniach, przed którymi stoi miasto. Dla czytelnika na pewno ciekawa byłaby również analiza zmian architektonicznych, jakie się tam dokonały w XX i XXI wieku. Książkę uzupełniają noty o autorach, bibliografie, streszczenia tekstów w języku angielskim, mapy, zdjęcia i wykresy, czyniąc publikację bardziej przejrzystą i atrakcyjną dla czytelników.

Monografię warto polecić zarówno pracownikom naukowym, jak i studentom historii, architektury, slawistyki itp. Na pewno powinni się nią zainteresować także dziennikarze zajmujący się problematyką współczesnej Słowacji. Książka niewątpliwie uzupełnia wiedzę na temat stolicy naszego południowego sąsiada. Stanowi również przyczynek do dalszych badań nad powyższą problematyką, tak istotną w sytuacji promowanej obecnie współpracy środkowoeuropejskiej. W Polsce wciąż brakuje ciekawych publikacji o Słowacji. Mamy również deficyt publikacji o najważniejszych miastach słowackich, o słowackich atrakcjach turystycznych, kontaktach społecznych między naszymi narodami. Niewątpliwie o dużej wartości publikacji świadczą autorzy kolejnych jej rozdziałów, którzy są znanymi polskimi i słowackimi naukowcami.